

Sevara USMANOVA,
Farg'ona davlat universiteti, PhD
E-mail: mahkamovasevara078@gmail.com

NamDU dotsenti D.Sarimsakova taqrizi asosida

O'ZBEK VA INGLIZ TARIXIY ROMANLARIDA MALIKALAR OBRAZINING GENETIK ILDIZLARI

Annotatsiya

Sharq xalq og'zaki ijodi eng qadimiy ommaviy va keng tarqalgan turli-tuman janrlardan iboratdir. Xalq og'zaki ijodi namunalarida tarixiy voqealar va shaxslar nomlari bilan bog'liq ko'plab ertak va dostonlar yaratilgan. Bunday asarlar folklorshunoslikda tarixiy dostonlar deb yuritiladi.

Kalit so'zlar: "Xalq bilimi", "xalq donoligi", "Malikai Husnobod", "Malikai Xubon", "Malikai jahon", "Husrav va Shirin" doston, "Hamsa".

GENETIC ROOTS OF THE IMAGE OF QUEENS IN UZBEK AND ENGLISH HISTORICAL NOVELS

Annotation

Oriental folk oral creativity consists of the most ancient popular and widespread variety of genres. In the samples of folk oral creativity, many fairy tales and epics associated with historical events and names of individuals were created. Such works are referred to in folklore as historical epics.

Key words: "Folk knowledge", "folk wisdom", "Malikai Husnobod", "Malikai Khubon", "Malikai jahon", "Husrav and Shirin" epic, "Hamsa".

ГЕНЕТИЧЕСКИЕ КОРНИ ОБРАЗА ПРИНЦЕСС В УЗБЕКСКИХ И АНГЛИЙСКИХ ИСТОРИЧЕСКИХ РОМАНАХ

Аннотация

Восточное устное творчество состоит из древнейших массовых и широко распространенных разнообразных жанров. По образцам устного народного творчества создано множество сказок и былин, связанных с историческими событиями и именами людей. Такие произведения в фольклоре называются историческими былинами.

Ключевые слова: "Народное знание", "народная мудрость", "Маликаи Хуснобод", "Маликаи Хубон", "Маликаи жохон", эпос "Хусрав ва Ширин", "Хамса".

Kirish. Sharq va G'arb adabiyotini o'rganar ekanmiz, buyuk xukmdorlarga rafiqalik yoki qizlik mavqeiga tayanib davlat boshqaruvida ulkan tadbirlarni oshirgan va ana shu say-xarakatlari tufayli tarixda ko'plab ayollar nom qoldirgan. Sharqda malikalar obrazi tizimi xalq og'zaki ijodi namunalarida, xususan dostonlarda, ertaklarda, buyuk adiblar asarlarida namoyon bo'ladi.

Sharq xalq og'zaki ijodi eng qadimiy ommaviy va keng tarqalgan turli-tuman janrlardan iboratdir. Bir so'z bilan aytganda, xalq tomonidan yaratilgan bilim, donolik, donishmandlik, ya'ni "xalq bilimi", "xalq donoligi", "xalq donishmandligi" deganidir. U eng qadim zamonlardan boshlab, o'ziga xos ravishda tarix ilmiga hamroh bo'lib kelgan. Ayniqsa, xalqning orzu-o'yari, urf-odati, turmush sharoiti yaratilgan har bir xalq og'zaki ijodi namunasi mavzusi va g'oyaviy mazmunida aks etadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mana shu o'rinda, hayotiy-maishiy mavzularga oid, xalq og'zaki ijodi namunalarida hukmronlik ya'ni podshohlik tuzumi bilan bog'liq mavzudagi asarlar, ularning keng tarqalgan namunalari ham uchraydi. Tabiiyki, yuqori tabaqaga mansub shaxslar saroylarda umr-guzaronlik qilgan ayollar ularning erksizligi bilan bog'liq ko'plab og'zaki ijod namunalari mavjud. Ularning isyonkorona ruhi bilan bog'liq bo'lgan voqea va hodisalar tafsiloti, adolatli va adolatsiz shoh haqidagi tushunchalar asosan ertak va dostonlarda o'z aksini topgan. Xalq ularning jasoratini shaxsiy nisbasiga qo'shib tasvirlaydi. "Malikai Husnobod", "Malikai Xubon", "Malikai jahon" kabi ertaklar hukmron xonadonlarning nufuzli xonadon malikalari bo'lib, ularning to'la qonli talqini, idrokli, jasur sifatida ta'riflanishi katta jasorat deya baholangan. Ayrim dostonlarda, buyuk xukmdorlarga rafiqalik, yoki qizlik, yoki shahzodalarga onalik mavqeiga tayanib, davlat boshqaruvida ulkan tadbirlarni oshirgan va o'z ezgu va xayrli ishlari bilan, say-xarakatlari bilan nom qozongan ayollarning nomlari zikr etiladi.

Xalq og'zaki ijodi namunalarida tarixiy voqealar va shaxslar nomlari bilan bog'liq ko'plab ertak va dostonlar yaratilgan. Bunday asarlar folklorshunoslikda tarixiy dostonlar

deb yuritiladi. Qizig'i shundaki, tarixiy dostonlarning mumtoz namunasi "Oysuluv" yurtimizda ikki yarim ming yil oldin ro'y bergan mustaqillik uchun olib borilgan kurashning badiiy ifodasi bo'lib chiqdi. Herodotning "Tarix" kitobidagi To'maris voqeasi "Oysuluv" dostonidagi voqealarga juda o'xshaydi. To'g'risini aytganki, agar To'maris haqidagi rivoyat matni saqlanmaganida "Oysuluv"ning yaratilishida tarixiy voqea asos bo'lganini aniqlash juda mushkul kechardi. Taniqli olimlar T.Mirzayev va B.Sarimsoqov "Oysuluv" dostonining vujudga kelishida To'maris nomi bilan mashhur tarix asos bo'lganini ilmiy dalillab berganlar. Xalq og'zaki ijodi namunalaridan Go'ro'g'li turkumidan: Malika Ayyor, Kuntug'mish, Alpomish, Rustamxon, Xoldorxon kabi dostonlarda malikalar obraz sifatida aks etgan. Shuningdek O'zbek xalq ertaklaridan Malika Birmisqol, Malikai Gulizor, Malikai Xusnobod, "Ziyod botir" ertagida Sulton Fotihning qizi Qamarxon kabi personajlar orqali ertaklarning badiiy tamoyili namoyon bo'ladi.

Ma'lumki qadimiy qissalarda, ezgulik va yaxshilik timsoli sifatida tilga olingan qahramonlarning timsoli yaratilgan. Ayniqsa, vatanparvarlik va qahramonlik mavzudagi qissalarda qator shohlar va ularga tegishli malikalar ham ishtirok etgan. Ularda asosan Eron shohi Kirga qarshi bo'lgan o'zaro janglarda faol ishtirok etadi.

Eng qadimiy qissalar orasida aynan Kirga qarshi janglarda "Amorg va Spatretra", "To'maris" da alohida tilga olingan malikalar shoh Amorgning rafiqasi Spatretra va To'maris kabi malikalar tilga olinadi.

Saklar eliga bostirib kirgan Kir podshoh Amorgni asir qilib qoladi. Bundan habar topgan malika Spatretra barcha saklarni o'z qo'l ostiga birlashtiradi. Eng e'tiborli tomoni shundaki, uning tuzgan qo'shinida, erkaklar bilan qatorda ayollar ham ishtirok etadi. Bu haqida O'zbekiston tarixi ensiklopediyasi erkak jangchilar 300000, ayol jangchilar esa 200000 nafarni tashkil etganligini qayd etib o'tiladi. Spatretra qo'shini jangda g'alaba qozonadi. U qahramon ayol, vafodor mahbuba, mohir sarkarda

sifatida tilga olinadi. Bu ma'lumot u qissa yaratilgan davrda qo'shin tarkibida erkaklar bilan bir qatorda ayollar ham ishtirok etganligini tasdiqlaydi. Yoki, aynan yana Eron shohi Kirga qarshi kurashgan qahramon jangchi ayol To'marisning jasorati qadimgi davrlarda ham xotin-qizlarning ijtimoiy hayotda tutgan o'rnini isbotlaydi. Keyinchalik, yozma adabiyotning vujudga kelishi va rivojlanishi natijasida qator asarlar yaratila boshladi.

Ilk yozma adabiyot namunasi sanalgan O'rta Osiyo xalqlarining X-XI asrlarda va undan oldin yaratilgan qadimiy badiiy ijodidan namunalari qatorida Mahmud Qashg'ariyning 1073 yilda yaratilgan "Devonu lug'otit turk" asari hisoblanadi. Bu kitobda O'rta Osiyo xalqlari haqida, ularning tarixi haqida qimmatli ma'lumotlar uchraydi. Devonda asosan she'riy parchalar keng uchraydi. Unda keltirilgan she'riy parchalar turli-tuman ma'nolar bilan bir qatorda, mehnatkash xalq hayoti va yuqori tabaqa vakillarining ham maishiy hayoti ham o'z irodasini topgan. Muallif, ana shu o'rinda oliy tabaqaga oid atamalarni keltirish yo'sinida ayollarga nisbatan ishlatiladigan malika va uning jamiyatda tutgan o'rni haqida quyidagi to'rtlikni keltiradi:

Turkan qatun qutina
Tegur mendin qoshig'
Ashg'il sizniq tabug'chi
Otnur jaqi tabug'

(Malika (shox) xotinga mendan maqto'v qasida yetkur va xodimengiz yangi xizmat bilan yo'llanadi, deb ayt). To'rtlikda keltirilgan Turkan qatun (asli Terkan "oliy nasabli", "zodagon oilaga xos", "xotun" – malika) Xorazmshohlar sulolasining so'nggi hukmdori Aloviddin Muhammad Xorazmshohning onasidir. Turkan xotun qang'li urug'idan bo'lgan xon Aqran (Jonkishi)ning qizi edi. Tarixiy manbalarda ta'kidlanishicha, Sulton Muhammad hukmronligi davrida Turkon xotun saltanat ishlarida yetakchi mavqeni egallagan, uning farmoyishlari va maslahatlari o'g'li tomonidan so'zsiz bajarilgan. Turkon xotun nafaqat sulton, balki moliyaviy ishlar, arkoni davlat va saroy amaldorlari ustidan ham hukmronlik qilgan. Xususan Nizomiy Ganjaviyning "Husrav va Shirin", Sayfi Saroiyning "Suxayl va Guldursun" kabi asarlar shular jumlasidandir. Bu asarlar qaysidir ma'noda, keyinchalik yaratilgan Alisher Navoiyning "Sab'ai sayyor" dostoniga kiritilgan "Suxayl va mehr" hikoyasini eslatadi.

Yuqorida tilga olingan asarlarning nomlaridanoq, qahramonlarning asosini ayollar tashkil etgan bo'lib, ular ishq-muhabbat bobida sadoqatli timsol sifatida tasvirlansa, boshqa bir o'rinda muhim hayotiy fikrlarni, g'oyalarni ilgari suruvchi faol ishtirokchi sifatida tasvirlanadi. Eng muhimi, o'zbek adabiyoti tarixiga oid ilk manbalarda tilga olingan xotin-qizlar, yuqori tabaqaga mansub malikalar zulm va jaholat, insofsizlik razolat avjiga minggan davrlarda insof va adolat, shavqat va sadoqat da'vatiga chiqishga intilganlar.

Natijalar va muhokama. O'zbek adabiyotida "Husrav va Shirin" qissalarining ildizlari uzoq asrlargaborib taqaladi. Bu qissa asosida qator shu mavzudagi asarlar yaratilgan. Xususan, Nizomiy Ganjaviyning "Husrav va Shirin" dostoni yuqoridagi fikrlarni tasdiqlaydi. Bu asarda ham muallif Maryam, Shirin kabi malikalarning nomini tilgan olgan bo'lsa, Qutb Xorazmiy tomonidan yaratilgan "Husrav va Shirin" dostoni Oltin O'rda xonlaridan Tinibek va uning xotiniga bag'ishlangan. Asarda xon va uning malikasiga bag'ishlangan ta'rif-tavsifi keltiriladi. Muallif, hukmdor Tinibek siymosida o'z davrining yuqori saviyadagi bilimdon va tadbirkor sifatida tasvirlaydi. Dostonda ayol kishining madh etilishining o'zi diqqatga sazovordir.

Qutb Xorazmiy malikaga ta'rif berar ekan, u har ishni tarozida o'lchab zehn bilan fikr yurutuvchi oqila, komila ekanligini alohida ta'kidlaydi. Bir o'rinda, u o'z bag'ishlovida uni doston qahramoni Shirin obrazi bilan qiyoslaydi u ham Shirin kabi davlat ishlaridagi faol ishtirokini ham aytib o'tadi.

"Husrav va Shirin" dostonidagi Shirin obraziga alohida mehr bilan yondoshadi. Yengil-yelpi, farosatsiz Husrav domiga tushib qolgan ayol, o'zining bir inson sifatida qadrlanishini istaydi. U shoh qarshisida insonlik nomini, ayollik qadr-qimmatini mag'rur turib himoya qiladi. Shirin bo'hton qurboni bo'lgan Farhod fojiasidan iztirobga tushadi va Farhod uchun mahsus maqbara qurdirib, uni modayin xalqining ziyoratgohiga aylantiradi va o'z bunyodkorlik mahoratini namoyish qiladi.

Muallif, Shirinni odil malika, Mehinbonu vafotidan so'ng Barda taxtiga o'tirib, mamlakatda adolat o'rnatish uchun turli tadbirlarni amalga oshirganligi alohida tasvirlaydi. U xalqparvar sifatida el boshiga kulfat yog'diruvchi soliq va jarimalarni bekor qiladi. Muallif, Shirin faoliyatiga baho berar ekan, bu kabi malikalarning hayotga teran qarashi va jamiyatda bajargan ezgu ishlari bilan, ayrim erkak hukmdorlaridan yuqori ekanligini alohida e'tirof etadi.

Dostonda, an'anaviy "Husrav va Shirin" kabi dostonlarda ayol hukmdor Mehinbonuning ham nomi tilga olinadi. U shox bo'lishi bilan bir qatorda odil va xalqparvar inson. Shu bois ham dostonda Mehinbonu va Shirin bir-birini to'ldirib borgan hukmdorlar sifatida talqin qilinadi.

Sharq adabiyotida sayyor mazmunga aylanib ketgan asarlar sirasiga "Yusuf va Zulayho" mavzusi keng tarqalgan. Har bir shoir o'z asarida o'zi yashagan davr nafasi bilan yondashgan va unga sayqal bergan, bu mavzuni O'rta Osiyo turmushiga bog'lashga harakat qilgan. Ana shunday asarlardan biri, Durbekning "Yusuf va Zulayho" dostonidir. Shoir dostonida XIV-XV asarlarda ro'y bergan tarixiy voqealar, ya'ni temuriylar davriga bog'langan holda tasvirlaydi. Durbek dostonida muhim o'rin egallagan masalalardan biri xotin-qizlar mavzusiga alohida e'tibor bergan. Zulayho Durbek ijodi orqali berilgan o'zbek adabiyoti tarixida birinchi ijobiy obrazini yaratgan. Islom dini hukmronlik qilib turgan o'rta asr sharoitida ayollar obrazini adabiyotga olib kirilishi kutilmagan ijobiy hodisa hisoblanadi. Zulayho boshqa asarlarda tilga ayol malikalar singari bunyodkorlik davlatni boshqarish siyosatiga aralashmagan bo'lsada, har bir davrda xotin-qizlarga xos bo'lgan oilaviy oilaviy axloqning eng yaxshi tomonlarini mujassamlashtirgan qahramonlardan biridir.

Mana shu o'rinda, yuqorida tilga olingan dostonlarda qissa va rivoyatlarda Farhod, Shirin va Husravning nomini tilga olinishi bilan bog'liq voqealarning tarixi qadimiydir. Ko'pgina sharqshunoslarning tadqiqotlarida qayd qilinganidek, bu tarixiy shaxs bo'lishi Husrav Parvez bilan bog'liqdir. Hatto tarixiy asarlarda, yodnomalarda Husrav va Shirin muhabbati, Shirin Husravning jufti haloli ekanligi haqidagi ma'lumotlar uchraydi.

Demak Alisher Navoiy o'z "Farhod va Shirin" dostonini yaratishdan oldin mavzuga doir ko'pgina tarixiy manbalarni o'rgangan va ko'zdan kechirgan. Alisher Navoiy "Farhod va Shirin" dostonida ko'plab ijobiy va salbiy o'brazlarni yaratish bilan bir qatorda, ayollar va malikalar timsolini ham yaratishga alohida e'tibor beradi. "Shoir tasvirida Shirin Mehinbonu tarbiyasidagi malika. U har jihatdan: zohiriy, botiniy, ma'naviy va ma'rifiy jihatdan ham go'zal va beqiyos. Shuning uchun shoir Shirin siymosini – portretini shunday bir mahorat bilan chizadiki, uni o'qigan kishining ko'z o'ngida bu timsol butun borlig'i bilan namoyon bo'ladi."

Yuqori ta'rifdan ko'rinadiki, uning ma'naviy va ma'rifiy saviyasi ham ana shunday go'zal va yuksak darajada ekanligi qayd etiladi. Shoir uning bu fazilatini yanada yorqinroq ifodalashda unga hamroh bo'lgano'n qiz – Dilorom, Dilaro, Diloso, Gulandom, Sumanbu, Sumanso, Parichehr, Parivash va Paripaykarlar ham Shiringa munosib bo'lib, biri she'riyat, biri musiqa, biri mantiq, biri hisob, biri muammodonlikda tengi yo'q fazilat egalidir. Ijodkor malika Mehinbonu saroyida ajoyib bir ijodkorlik va bilimdonlik muhiti mavjudligini mahorat bilan tasvirlaydi. Dostonda adolatparvarlik mavzusi bevosita malika Mehinbonu obrazi timsoli vositasida jiddiy tasvirlanadi. Hikoya qilinishicha, Mehinbonu Armaniyaning rasmiy shohi sifatida tilga olinsada, u ayol bo'lganligi uchun toj egasi emas lekin uni butun arman xalqi o'z adolatli bekasi sifatida taniydi, unga hurmat va e'tiqod bilan bo'ysunadi.

Mehinbonu Alisher Navoiyning "Farhod va Shirin" dostonining yaratilishiga qadar mavjud asarlarda tadbirli malika sifatida bir muncha umumiy ko'rinishda tasvirlangan. Alisher Navoiyning dostonida, uning butun fazilatlarini har tomonlama tasavvur qilishga imkon yaratuvchi voqealar tizmasi nihoyatda keng tarzda tasvirlangan. Ayniqsa, uning mamlakatdagi qurilishlar, suv inshootlariga homiylik qilganligi, u tomonidan bunyod etilgan "Nahrul hayot"ning barpo etilishida Mehinbonuning faoliyati dostonida alohida tilga olib o'tilgan.

Ayniqsa, uning o'z xalqi va vataniga bo'lgan muhabbati Husravning Arman mamlakatining ustiga qilgan harbiy urushida

daxshatli yov bilan yuzma -yuz olishuvi, ko'rsatgan jasorati dostonida atroflicha tasvirlangan. Alisher Navoiy ikki hukmdor bosqichi Husrav bilan o'z yurti himoyasiga otlangan ayol Mehinbonuga qiyoslar ekan, dono ayol sifatida, yov bilan munosabatni buzmaslik va falokatni oldini olish uchun butun tadbirlarni ishga solganligini ko'rsatib beradi. Mana shu o'rinda, jaholatga qarshi or-nomus talashib kurashayotgan Mehinbonu, Eron shohi Kir bilan munozarada o'z shijoati bilan yengib chiqqan To'maris obraziga o'xshab ketadi. Alisher Navoiy tomonidan ma'rifatli ayollar obrazlarini yaratish, asrlar davomida ayollarning yashirin qolib kelayotgan kuch, qobiliyat va beqiyos iqtidorlariga bo'lgan katta ishonchi ifodasi sifatida ko'zga tashlanadi.

Xulosa. Alisher Navoiyning "Hamsa" dostoniga kiritilgan "Layli va Majnun", "Sab'ai sayyor" dostonlarida ham qator ayollar obrazlarini katta hurmat bilan yaratgan. Layli, Dilorom

"Sab'ai sayyor" dostoniga kiritilgan hikoyatlar, ularda ishtirok etgan Gulchehra, ayniqsa beshinchi musofir tilidan hikoya qilingan adanlik malika Mehr ("Mehr va Suxayya") o'brazi bir yo'sinda tasvirlaydi. Bu malika o'zining husni-malohati, shijoatli, qo'rqmas, har qanday qiyinchiliklarni yenguvchi bir siymo sifatida zolim Jobirni yengadi va u asrlarda bo'lgan yaqinlarini ozodlikka chiqaradi.

Alisher Navoiyning "Hamsa" dostonidan tashqari, she'riy merosida, boshqa nasriy asarlarida ham xotin-qizlar o'brazi turli mazmunda yaratishga harakat qilgan ijodkordir. Bir so'z bilan aytganda, AlisherNavoiy ijodi o'zining sermazmun, serqirraligi bilan faqat o'zbek adabiyoti tarixida emas, balki butun Sharq adabiyoti tarixida ham alohida ajralib turadi. Shuning barobarida, uning adabiy merosi o'z davri madaniyati sohasidagi eng katta yutuq bo'lishi bilan birga o'zidan keyingi ijodkorlar uchun ustoz sifatida ta'sir ko'rsatdi.

ADABIYOTLAR

1. Mahmud Qashg'ariy "Devon lug'otit turk" 357-bet.
2. Guldasta, T., 1947; X1U asr Xorazm yodnomalari, T, 1973
3. Qutb Xorazmiy. Xusrav va Shirin. – Toshkent. G'afur G'ulom, 1986
4. Boturxon Valixo 'jayev. Mumtoz siymolar. Toshkent. A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2002, 160-bet.